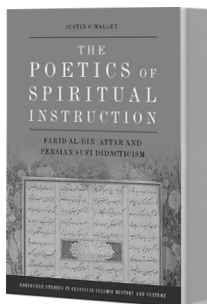




فریدالدین عطار و آموزه‌های صوفیانه فارسی^۱

نوشته و برگردان علی علیمحمدی^۲



10.30484/jii.2026.3375 | ali.mohammadi7676@yahoo.com

• استناد: علیمحمدی، علی. (۱۴۰۵). فریدالدین عطار و آموزه‌های صوفیانه فارسی. *مجله مطالعات ایرانی-اسلامی*. (۲) ۱۶ ص ۱۷-۱۰.

۱۰

• فصلنامه مطالعات ایرانی اسلامی | دوره ۱۶ | شماره ۲ | تابستان ۱۴۰۵

۱. نوشتار حاضر به معرفی کتاب بوطیقای آموزش معنوی (*The poetics of spiritual instruction*) از مجموعه «مطالعات ادینبورگ در تاریخ و فرهنگ کلاسیک اسلامی» می‌پردازد. نویسنده مقاله در کنار دیگر منابع از آملی، (نویسنده کتاب) با نام فریدالدین عطار و آموزه‌های صوفیانه فارسی بهره برده که در سال ۲۰۲۳ از سوی دانشگاه ادینبورگ منتشر شده است.
۲. مترجم و پژوهشگر. با سپاس از خانم مهناز احدی برای بازخوانی این مقاله.

این اثر با خوانشی دقیق از مجموعه آثار عطار در کنار متون صوفیانه معاصر، نشان می‌دهد که چگونه عطار از داستان‌های تودرتو، تفسیرهای فرامتنی و تمثیل‌ها بهره می‌گیرد تا رابطه خود با مخاطبان را بازاندیشی کند، واکنش‌های آنان را تصور و هدایت نماید، و اقتدار تعلیمی خود را به اجرا بگذارد. با آشکار ساختن این شعرشناسی ضمنی و مخاطب محور، کتاب، ویژگی مشارکتی و تعاملی آموزه‌گرایی صوفیانه را بازمی‌یابد و نشان می‌دهد که چگونه عمل خواندن، واجد معنای آیینی بوده و به عنوان تمرینی معنوی برای پالایش روح به شمار می‌آمده است.

عرفان و تصوف اسلامی - ایرانی، یکی از موضوع‌های چشمگیر در حوزه شرق‌شناسی است که از دیرباز محل توجه و اهتمام شرق‌شناسان بوده است. درباره اندیشه سرآمدان عرفان اسلامی و جنبه‌های مختلف آن نیز، با رویکردها و روش‌شناسی‌های تحقیقی گوناگون، آثار مختلفی نگارش شده است. از جمله این سرآمدان، فریدالدین محمد عطار نیشابوری (۵۳۷؟ - ۶۲۷ ق.)، شاعر و عارف ایرانی، در کنار سلفش مجدالدین سنایی (۴۷۳ - ۵۴۵ ق.)، و خلفش جلال‌الدین محمد بلخی (۶۰۴ - ۶۷۲ ق.) است. نام و مقام آنان بسی پرآوازه است و راه را برای دیگر شاعران عارف بزرگ پس از خود گشودند. این سه تن، به دلیل پیشگامی در زمان و نیز به دلیل اینکه مولانا - که آخرین و بزرگ‌ترین ایشان است - بارها خود را با آنان مقایسه کرده، همواره در کنار یکدیگر نام برده شده‌اند. مولانا در اشعارش به ذکر دو پیشکشوت خود و شرح سخنان آنان پرداخته و گفته است:

عطار روح بود و سنایی دو چشم او ما از پی سنایی و عطار آمدیم

همو باز می‌گوید:

هفت شهر عشق را عطار گشت ما هنوز اندر خم یک کوچه‌ایم^۱

اندیشه‌ها و آثار شیخ عطار از نیمه دوم سده هجدهم میلادی مورد توجه شرق‌شناسان قرار گرفت و برخی از آنان به ترجمه و تصحیح آثار وی روی آوردند. نخستین آشنایی غرب با عطار، با مترجمان آلمانی صورت گرفت. ترجمه بخش‌هایی از منظومه پندنامه^۲ در

۱. عظام، ص ۱.

۲. سعید نفیسی تردیدی ندارد که پندنامه جزو آثار عطار است (۱۳۲۰، ص ۸۰). ولی فروزانفر در انتساب آن به عطار تردید دارد (۱۳۵۳، ص ۷۶). شفیع کدکنی در تصحیح منطق‌الطیر انتساب این کتاب را به عطار رد کرده و آن را در ردیف مثنوی‌های سست مانند اشترنامه و بلبل‌نامه برمی‌شمارد (عطار، ص ۳۷؛ ذبیحی و آذر، ص ۹۶).

گلچین دوزبانه‌ای که فون اشتوئرمر^۱ در سال ۱۷۷۵ در وین به چاپ رساند،^۲ نخستین گام در معرفی عطار به غرب بود. در سال ۱۸۱۸، فون هامر پورگشتال^۳ (۱۷۷۴ - ۱۸۵۶) در وین، نخستین ترجمه از منطق الطیر را با انتشار گزیده‌هایی از آن چاپ کرد.^۴

باینکه شرق‌شناسان آلمانی، نخستین مترجمان آثار عطار بودند، ولی فرانسویان نقش مهم‌تری در معرفی این عارف ایرانی به غرب ایفا کردند. ترجمه فرانسوی سیلوستر دوساسی^۵ از پندنامه^۶ در سال ۱۷۸۷ و ۱۸۱۹، و همچنین ترجمه وی از منطق الطیر در میان اروپاییان شهرت بسیار یافت.

بعد از او، گارسن دوتاسی^۷ (۱۷۹۴-۱۸۷۸)، شاگرد دوساسی، نیز منطق الطیر را ترجمه کرد^۸ که ادوارد فیتز جرال (۱۸۰۹-۱۸۸۳) پس از خواندن این ترجمه و مقدمه‌ای که دوتاسی بر آن نوشته بود، آن را به انگلیسی ترجمه کرد. شناخت انگلیسی‌ها از عطار در سال ۱۸۸۹ آغاز شد، یعنی زمانی که جرال ترجمه منطق الطیر را منتشر کرد؛ اما به باور بعضی از صاحب‌نظران انگلیسی‌زبان، فیتز جرال و ترجمه منطق الطیر او جای انتقادات زیاد دارد.^۹

کتاب تذکرة الأولیاء عطار نیز در اروپا چاپ شده است. یکی از چاپ‌های مهم آن با تصحیح و تعلیقات رینولد الین نیکلسون (۱۸۶۸-۱۹۴۵)، شرق‌شناس انگلیسی است که در سال ۱۹۰۵ در لیدن منتشر شد.^{۱۰}

اما از آثار پژوهشی مهم درباره عرفان و آثار عطار، کتاب دریای جان: سیری در آرا و احوال شیخ فریدالدین نیشابوری تألیف هلموت ریتز (۱۸۹۲-۱۹۷۱) پژوهشگر و شرق‌شناس مشهور آلمانی است که به بررسی زندگی و چهار مثنوی از شیخ فریدالدین عطار نیشابوری می‌پردازد.^{۱۱}

در کنار آن، برگزاری کنگره جهانی شیخ فریدالدین محمد نیشابوری در سال ۱۳۷۴، در تهران و با حضور پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی، دلیل دیگری بر توجه محافل علمی کشورهای شرق و غرب به عطار است. همچنین در سال ۲۰۰۲، همایشی درباره عطار در انگلیس برگزار شد و در آن جمعی از عطارشناسان ایرانی و غیرایرانی درباره جنبه‌های مختلف فکری و هنری شیخ و آثار وی مقاله‌هایی ارائه کردند. مجموعه این مقاله‌ها با ویراستاری دو خاورشناس، لئونارد لویزون (۱۹۵۳-۲۰۱۸) و کریستوفر شکیل (۱۹۴۲) در کتابی با عنوان «عطار و سنت تصوف ایرانی: هنر معراج روحانی» در سال ۲۰۰۶ در لندن و نیویورک منتشر شد.^{۱۲}

معرفی چهره ادبی و عرفانی عطار به‌عنوان یکی از بزرگان تأثیرگذار ادب و تصوف ایرانی به جامعه علمی غرب، از هدف‌های اصلی این کتاب است. در این مجموعه، بعضی نگاه‌های نو به عطار و دیدگاه‌های تازه‌ای درباره خطوط و ریشه‌های فکری، وابستگی‌های

1. Von stuemer.

2. Stuermer, I. Von (ed) Anthologia Persia seu Selecta e Diversis Persis Auctoribus Exempla. Vienna. (1775).

3. Von Hammer-purgstal

4. Hammer-Purgstall, Joseph

Von (1818). Geschichte

der schonen Redekunste

Persiens. Vienna.

5. Silvestre de sacy

6. de Sacy, Silvestre (1819).

Pend-Nameh, ou le livre des

conseils de Férid-eddin Attar,

Imprimerie Royale.

7. Garcin de Tassy.

8. de Tassy, Garcin Par M.

(1857). Mantic uttair, ou, Le

langage des oiseaux: poème

de philosophie religieuse.

Imprimerie Impériale.

۹. کیوانی، ص ۴۲۲، ۴۲۶؛ ذبیحی

و آذر، ص ۹۴، ۹۵.

۱۰. (العقیقی، ج ۱، ص ۱۲۴).

۱۱. این تصحیح در ایران نیز

چاپ شده است که مهم‌ترین

چاپ آن با بازنگاری متن و

اصلاحات و ترجمه مقدمه‌ها و

تجیه فهرست‌های آن از سوی

عبدالمحمد روحبخشان و به همت

انتشارات اساطیر در سال ۱۳۷۹

بوده است.

11. Ritter, Hellmut, 1978, Das

Meer der Seele: Mensch,

Weit und Gott in den

Geschichten des Fariduddin

Attar, Leiden: E. J. Brill.

این کتاب در دو مجلد با عنوان

دریای جان: سیری در آرا و احوال

شیخ فریدالدین عطار نیشابوری به

قلم زنده‌یادان عباس زریاب‌خویی

و مهرآفاق بابیوردی ترجمه و به

همت انتشارات الهدی در سال

۱۳۷۴ منتشر شد. در سال‌های

۱۳۸۸، ۱۳۸۹ و ۱۴۰۱ نیز از نو

به چاپ رسید.

12. Lewisohn, Leonard

(Author, Editor) & Shackle

Christopher (Author, Editor)

(2006). Attar and the Persian

Sufi Tradition: The Art of

Spiritual Flight, London: I.

B. Tauris.

این کتاب اثر برگزیده پانزدهمین

جایزه جهانی کتاب سال جمهوری

اسلامی ایران در بخش مطالعات

ایرانی شده است. برخی از

مقاله‌های این مجموعه به قلم

پژوهشگران معاصر ایرانی از جمله

حسین الهی قمشه‌ای، شهرام

بازوکی و محمد استعلامی است.

طریقتی، جایگاه او در ادب عرفانی فارسی‌زبانان و تأثیر او در گویندگان صوفی‌مشرّب پس از او وجود دارد. یقیناً تصویری که در این مقاله‌ها و پژوهش‌های مشابهی که در نیم قرن اخیر از عطار ترسیم شده است، با آنچه به دنبال انتشار پندنامه در بیش از دو یست سال قبل به اروپاییان عرضه شد، بسی تفاوت وجود دارد. بدیهی است که این پایان کار نیست؛ خردورزی و اندیشمندی امثال عطار گنجینه‌هایی است که اندیشه‌ورزان عالم به آسانی دست از آن بر نخواهند داشت.^۱

جدیدترین تکنگاری درباره عطار کتاب *بوطیقای آموزش معنوی: فریدالدین عطار و آموزه‌های تعلیمی صوفیانه* تألیف آستین اُمالی است که به بررسی کارکرد شعر تعلیمی برای مخاطبان عرفانی می‌پردازد و به‌ویژه بر اشعار فریدالدین عطار تمرکز دارد؛ شخصیتی محوری در این سنت که بیشتر به خاطر منظومه‌های بلند روایی با مضامین آموزنده صوفیانه شناخته می‌شود.

این اثر با خوانشی دقیق از مجموعه آثار عطار در کنار متون صوفیانه معاصر، نشان می‌دهد که چگونه عطار از داستان‌های تو در تو، تفسیرهای فرامتنی و تمثیل‌ها بهره می‌گیرد تا رابطه خود با مخاطبان را بازاندیشی کند، واکنش‌های آنان را تصور و هدایت نماید، و اقتدار تعلیمی خود را به اجرا بگذارد. با آشکار ساختن این شعرشناسی ضمنی و مخاطب‌محور، کتاب، ویژگی مشارکتی و تعاملی آموزه‌گرایی صوفیانه را باز می‌یابد و نشان می‌دهد که چگونه عمل خواندن، واجد معنای آیینی بوده و به‌عنوان تمرینی معنوی برای پالایش روح به شمار می‌آمده است.

کتاب *بوطیقای آموزش معنوی* درحالی‌که به‌طور کلی به شعر تعلیمی توجه دارد، تمرکز ویژه‌ای بر شعر روایی عطار دارد؛ شاعری که ساختارهای نوآورانه «داستان در داستان» او، امکان تصور بازخورد آرمانی مخاطبان نسبت به اشعارش را به‌صورت بازتابی فراهم می‌سازد. این تکنگاری با خوانش آثار عطار، در کنار متون دینی و ادبی دیگر، نشان می‌دهد که سخن تعلیمی چگونه در سطوح بدنی، روانی و هستی‌شناختی بر مخاطبان تأثیر می‌گذاشته و مواجهه خوانندگان با اشعار عطار به‌مثابه اجراهای نمادین آیین‌ها و روابط اجتماعی خاص صوفیانه چگونه عمل می‌کرده است.

معرفی مؤلف

آستین اُمالی استادیار رشته مطالعات فارسی و ایران در مؤسسه روشن،^۲ در دانشکده مطالعات خاورمیانه و شمال آفریقای دانشگاه آریزونا^۳ در ایالات متحده است. وی دانش‌آموخته رشته زبان‌ها و تمدن‌های خاور نزدیک از دانشگاه شیکاگو^۴ است و رساله‌اش

۱. کیوانی، ص ۴۲۲-۴۲۶.

۲. Roshan Institute.

۳. School of Middle Eastern and North African Studies at the University of Arizona.

۴. University of Chicago.

را بنیاد مطالعات ایرانی^۱ تحسین کرده است.^۲ اُمالی، به دلیل تخصصش در متون کهن فارسی و رویکرد میان‌رشته‌ای (ادبیات، تاریخ و هنر)، یکی از چهره‌های فعال در حوزه مطالعات ایرانی در نسل جدید محققان غیر ایرانی به شمار می‌رود. تمرکز اصلی تحقیقات وی بر دوره پیشامدرن (به‌ویژه قرون وسطی و اوایل دوره مدرن) در ایران و حوزه تمدن زبان فارسی است.

حوزه‌های تخصصی این پژوهشگر عبارت‌اند از: ادبیات فارسی، به‌ویژه شعر و عرفان فارسی (مطالعه بر روی شاعرانی مانند عطار، خیام، مولوی، سعدی و حافظ)؛ تاریخ فرهنگی و مذهبی ایران؛ تاریخ کتاب و نسخه‌های خطی؛ هنر و تصویرگری در نسخه‌های خطی ایرانی؛ و تاریخ علم در جهان اسلام.

آستین اُمالی، اکنون یکی از پژوهشگران اصلی در پروژه دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی فارسی دانشگاه آریزونا است که هدف آن دیجیتال‌سازی و عرضه آنلاین هزاران نسخه خطی فارسی برای محققان و عموم مردم است. این پروژه دسترسی به این گنجینه‌های فرهنگی را بسیار آسان کرده است.

این پژوهشگر در حال حاضر مشغول تألیف دومین کتاب خود درباره آثار جعلی و مشکوک دوره تیموری است. وی در این کتاب به بررسی این مسئله می‌پردازد که چگونه انتساب نادرست آثار ادبی - چه عمداً و چه سهواً - به‌عنوان شیوه‌ای خلاقانه برای بازآفرینی گذشته ادبی عمل می‌کرده است.^۳

اُمالی تاکنون مقاله‌های پژوهشی متعددی درباره شعر و عرفان فارسی، تاریخ فرهنگی و مذهبی، نسخه‌های خطی و تصویرگری در نسخه‌های خطی ایرانی، تاریخ علم جهان اسلام و متون شرح حال‌نگارانه منتشر کرده است.^۴ این مقاله‌ها در نشریات معتبری چون «مطالعات ایرانی»^۵؛ «مجله مطالعات فارسی»^۶؛ «العصور الوسطی: فصلنامه پژوهشگران تاریخ قرون وسطای خاورمیانه»^۷ و «دانشنامه ایرانیکا»^۸ منتشر شده‌اند.

معرفی کتاب

کتاب *بوطیقای آموزش معنوی* از مجموعه «مطالعات ادینبورگ در تاریخ و فرهنگ کلاسیک اسلامی» است که برای پژوهشگران حوزه‌های ادبیات فارسی، عرفان اسلامی، بلاغت و تاریخ اندیشه، کتابی کاربردی و نوآورانه محسوب می‌شود. همچنین به علاقه‌مندان نقش ادبیات در تربیت روحی و اخلاقی دیدگاه‌های نویی به دست می‌دهد. کتاب شامل مقدمه مؤلف، هفت فصل، نتیجه‌گیری، فهرست منابع و نمایه است. عناوین فصل‌های کتاب بدین شرح است:

1. Foundation for Iranian Studies.
2. <https://mes.uchicago.edu/austin-omalley-0>
3. <https://mes.uchicago.edu/austin-omalley-0>
4. <https://scholar.google.com/citations?user=Km-DyBLgAAAA&hl=en>
5. Iranian Studies.
6. Journal of Persianate Studies
7. Al-'Uşūr al-Wustā: The Journal of Middle East Medievalists.
8. Encyclopaedia Iranica.
9. Edinburgh Studies in Classical Islamic History and Culture.

- جایگاه حکمت؛^۱
- عطار و تصوف ادبی فارسی؛^۲
- گفتار درمانی: شعر به مثابه داروی معنوی؛^۳
- هدهد بر منبر؛^۴
- به سخن آوردن متون؛^۵
- تمثیل و عروج؛^۶
- گسست‌های حکایتی.^۷

اُمالی، در این کتاب، چشم‌انداز و دیدگاه نوینی دربارهٔ ادبیات شاعر ایرانی، فریدالدین عطار، به دست می‌دهد؛ کسی که در جریان یورش‌های مغول به نیشابور در سال ۶۱۸ ق./ ۱۲۲۱ م. به دست سربازان مغول کشته شد.^۸

وی این دیدگاه نوین را با اتخاذ رویکردی روشمند و میان‌رشته‌ای در مطالعهٔ ادبیات کلاسیک فارسی ارائه می‌کند. او در این کتاب، مطالعهٔ تاریخ اسلام، بلاغت دینی و جامعه‌شناسی تاریخی را با تحلیل ادبی سنتی در هم آمیخته و از این رهگذر توانسته است عطار را در مقام شاعر و واعظی در بافت اجتماعی و تاریخی خاص خودش مورد مطالعه قرار دهد و درک کند؛ دورانی که عموم مردم با شور و اشتیاقی فراوان، پذیرای شعر دینی - عرفانی بودند و بدان توجه و اهتمام داشتند.^۹

اهتمام به مثنوی‌های روایی عطار

برخی آثار عطار مانند منطق‌الطیر و مصیبت‌نامه دارای داستان‌های درون‌داستانی هستند که اُمالی آنها را به مثابه آینه‌هایی برای بازتاب تجربهٔ عرفانی تحلیل و بررسی می‌کند. وی به شکلی بنیادین بر اشعار روایی مثنوی عطار تمرکز کرده و استدلال می‌کند که تطور و تکامل این قالب شعری در دوره‌ای رخ داده که سنت‌های صوفیانه، در عمل، آموزش و گفتمان از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار بود. عطار که شیفتهٔ میراث صوفیانه و ادبی بود، در آثارش پابندی خود را هم به آموزش صوفیانه و هم به صورت‌های روایی موروثی نشان می‌دهد. وی اشعارش را با دو گونهٔ ادبی غنی و سرشار ساخته است:

- خرده‌روایت‌هایی که ساختار مثنوی‌های بلند را تشکیل می‌دهند؛

- کلان‌روایت‌ها یا داستان‌های چهارچوبی که در آنها گنجانده شده است.

اُمالی اشاره می‌کند که روایت‌های یادشده می‌توانند به مثابه راهنمایی معنوی برای مخاطبان عطار عمل کنند. وی تأکید می‌نماید که این روایت‌ها صرفاً روایت داستانی محض نیستند، بلکه هدفی بلاغی را دنبال می‌کنند که با مضامین تقوا و زهد در اسلام

۱. ص ۵۲، ۱۶.

۲. ص ۸۹، ۵۳.

۳. ص ۱۲۵، ۹۰.

۴. ص ۱۶۲، ۱۲۶.

۵. ص ۱۸۹، ۱۶۳.

۶. ص ۲۲۱، ۱۹۰.

۷. ص ۲۵۰، ۲۲۲.

۸. ابن فوطی در کتاب مجمع

الآداب فی معجم الاقناب در نقل

خبر درگذشت عطار در حملهٔ

مغول از تعبیر شهادت استفاده

کرده است؛ «استشهد علی بد

التار بنیساویره (ابن الفوطی، ج

۳، ص ۲۴۳).

9. <https://academic.oup.com/jis/article-abstract/36/3/453/7997594abstra>

ct/36/3/453/7997594

همسویی و سازگاری دارند، چنانکه وی ساختار منطق/الطیر را به مثابه «سفری بلاغی» توصیف می‌کند که مخاطب را از سطح روایت به عمق تجربه عرفانی می‌برد.^۱

بلاغت و مخاطب محوری در شعر آموزشی

امالی در این کتاب، با رویکردی پدیدارشناسانه، شعر آموزشی صوفیانه عطار را در زمینه تاریخی‌اش، از منظر بلاغت، بررسی می‌کند و به‌ویژه بر نقش مخاطب تمرکز دارد. در حقیقت وی به‌جای تمرکز بر زندگی‌نامه یا تاریخ، متن را به‌مثابه موجودی زنده بررسی می‌کند که با مخاطب تعامل دارد. وی نگاه تحلیلی نوینی به کارکرد اجتماعی ادبیات صوفیانه در سده‌های میانه ایران ارائه داده و درک جدیدی از آن به دست می‌دهد، به‌طوری که نقش فعال مخاطب در درک و دریافت معانی عمیق نیز مورد توجه قرار می‌گیرد.

وی اشعار تعلیمی صوفیانه عطار را در بستر تاریخی، از منظر بلاغی بررسی کرده و به‌طور ویژه بر مخاطب تأکید می‌ورزد. این در حالی است که بخش عمده‌ای از ادبیات صوفیانه فارسی به‌صراحت جنبه تعلیمی دارد و هدف آن فقط راهنمایی خوانندگان است، زیرا در آن انتقال مفاهیم اخلاقی و عرفانی به شیوه‌ای ساده و قابل درک مورد توجه قرار می‌گیرد. برای مثال، امالی در این بخش نشان می‌دهد که چگونه تکرار در شعر عطار، نه تنها آرایه‌ای ادبی، بلکه ابزاری برای تثبیت معنا در ناخودآگاه مخاطب است.^۲

فراتر از محتوای دینی: کارکرد شعر در میان صوفیان

آستین امالی، در این کتاب، از خلاصه‌سازی صرف محتوای دینی اشعار فراتر رفته و به کاوش در کارکرد شعر تعلیمی برای مخاطبان صوفی می‌پردازد و تمرکز ویژه‌ای بر شعر فریدالدین عطار دارد که شخصیتی محوری در این میراث به شمار می‌آید و به دلیل مثنوی‌های روایی بلند آکنده از مضامین عمیق عرفانی شهرت دارد.

مؤلف، با مجموعه‌ای از قرائت‌های درخشان و خلاقانه نشان می‌دهد که عطار چگونه حکایت‌های چهارچوبی، توضیحات شاعرانه و استعاره‌های بدیع را به کار گرفته تا درباره رابطه خود با مخاطبان بیندیشد، واکنش‌های آنان را نسبت به آثارش تصور کند و آنها را هدایت نماید، و چگونه اقتدار آموزشی خود را از طریق این اشعار اعمال کند. این رویکرد مؤلف نشان می‌دهد که نگاه وی به شعر عطار صرفاً ادبی یا تاریخی نیست، بلکه قرائتی نو از نقش اجتماعی عطار در سنت عرفانی فارسی به دست می‌دهد.

1. O'Malley, p 92.

2. O'Malley, 2023: 165.

خوانش آیینی و قلبی شعر

امالی، با تکیه بر قرائت مخاطب‌محور، ویژگی مشارکتی و تعاملی آموزش صوفیانه را بازسازی کرده و نشان می‌دهد که عمل خواندن شعر به‌مثابه تمرینی قلبی، اهمیت آیینی یافته و هدف آن پالایش روح بوده است.^۱

امالی تأکید می‌کند که مخاطب در شعر عطار، صرفاً گیرنده نیست، بلکه هم‌سفر در مسیر تربیت روحی است.^۲

نواوری‌های کتاب

- استعاره دارویی: یکی از مفاهیم کلیدی کتاب، استعاره دارویی است که در آن کلام به‌مثابه دارویی برای درمان روح تلقی می‌شود؛

- ساختار داستان‌های درون‌داستانی: امالی تحلیل می‌کند که چگونه ساختارهای روایی چندلایه در آثار عطار، رابطه میان متن و گفتار شفاهی را بازنمایی می‌کند؛

- نقد سنتی بلاغت و فلسفه: مؤلف نشان می‌دهد که شعر تعلیمی صوفیانه دارای نظام بلاغی خاصی است که در سنت‌های رسمی بلاغت یا فلسفه به‌درستی نظام‌مند نشده است؛

- رابطه بین تمثیل و تجربه عرفانی: امالی نشان می‌دهد که تمثیل‌های ادبی در آثار عطار نه تنها ابزار آموزشی‌اند، بلکه واسطه‌ای برای تجربه شهودی و عرفانی نیز هستند.

منابع

- ابن الفوطی، عبدالرزاق بن احمد (۱۳۷۴ ش. ۱۴۱۶ ق.). *مجمع الآداب فی معجم الألقاب*، تحقیق: محمدکاظم محمودی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- ذبیحی، آزاده؛ آذر، اسماعیل (۱۳۹۷). تأثیرپذیری اروپا از آثار و اندیشه‌های عرفانی عطار نیشابوری. *فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های ادب عرفانی*، س ۱۲، ش ۴، پیاپی ۳۹، زمستان. ص ۷۳-۱۰۰.
- عزام، عبدالوهاب (۲۰۱۳). *التصوف و فریدالدین العطار*. بی‌جا. مؤسسه هندلوی.
- العقیقی، نجیب (۱۳۹۶). *شرق‌شناسان*. ترجمه: حمیدرضا شیخی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
- فروزانفر، بدیع‌الزمان (۱۳۵۳). *شرح احوال و نقد و تحلیل آثار شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری*. ج ۲. تهران: کتابفروشی دهخدا.
- کیوانی، مجدالدین (۱۳۹۱). *زمان و چگونگی آشنایی*
- غرب با شیخ عطار نیشابوری. *مزدک‌نامه*، ج ۵، به کوشش جمشید کیانفر و پروین استخری، تهران: پروین استخری.
- نفیسی، سعید (۱۳۲۰). *جستجو در احوال و آثار فریدالدین عطار نیشابوری*. تهران: کتابفروشی و چاپخانه اقبال.
- «فریدالدین العطار وشاعریة التصوف الفارسی» (۲۰۲۵). پایگاه الکترونیکی *أواصر للثقافة والفکر والحوار*. قابل دسترس در: <https://www.awaser.net> ۳۰/۰۸/۲۰۲۵
- *منطق الطیر عطار* (فریدالدین محمد بن ابراهیم نیشابوری) (۱۳۸۳). مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمدرضا شفیعی‌کدکنی. تهران: سخن.
- O'Malley, Austin (۲۰۲۴). *The Poetics of Spiritual Instruction Farid al-Din Attar and Persian Sufi Didacticism*. Edinburgh University Press.